Zwierciadło materii: lekcje epistemologii w świetle The Age of Alchemy

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł analizuje historię chemii jako lustro ludzkiego procesu poznawczego, wykraczając poza prosty podział na ciemnotę alchemii i nowoczesną naukę. Autor wskazuje, że rozwój wiedzy o materii to w rzeczywistości ewolucja epistemologiczna – zmiana sposobów interpretacji dowodów i kryteriów prawdy. Przywołując koncepcje Thomasa Kuhna, Karla Poppera i Imre Lakatosa, tekst wyjaśnia mechanizm zmian paradygmatów: od teorii flogistonu po układ okresowy Mendelejewa. Podkreślono, że ludzki umysł nie jest beznamiętnym rejestratorem danych, lecz systemem podatnym na heurystyki i oczekiwania, co sprawia, że postęp naukowy wynika z konkurencji modeli teoretycznych oraz ich zdolności do generowania trafnych przewidywań, a nie tylko z gromadzenia faktów.

The article analyzes the history of chemistry as a mirror of the human cognitive process, moving beyond the simple division between the darkness of alchemy and modern science. The author indicates that the development of knowledge about matter is actually an epistemological evolution—a change in the ways evidence is interpreted and truth criteria are defined. Invoking the concepts of Thomas Kuhn, Karl Popper, and Imre Lakatos, the text explains the mechanism of paradigm shifts: from phlogiston theory to Mendeleev's periodic table. It emphasizes that the human mind is not a dispassionate recorder of data, but a system prone to heuristics and expectations, meaning that scientific progress results from the competition between theoretical models and their ability to generate accurate predictions, rather than just the accumulation of facts.

Artykuł analizuje ewolucję przejścia od alchemii do nowoczesnej chemii, stawiając tezę, że proces ten nie był prostym zastąpieniem zabobonów przez racjonalizm, lecz fundamentalną transformacją ludzkiego aparatu poznawczego. Autor argumentuje, że

historia nauki to w istocie historia walki z własnymi ułomnościami – błędami poznawczymi, pragnieniami i „przeszkodami epistemologicznymi”. Kluczowym osiągnięciem ludzkości nie jest zatem zgromadzenie zbioru niezmiennych prawd, lecz wypracowanie systemowych „protez racjonalności”: instytucjonalnego sceptycyzmu, procedur weryfikacji oraz kultury korygowania błędów. Poprzez analizę rozwoju instrumentarium i zmian paradygmatów, tekst pokazuje, że nauka jest procesem budowania sprzężeń zwrotnych między ludzkim przekonaniem a oporem materii. W tym ujęciu alchemia nie jawi się jako mroczny epizod, lecz jako niezbędne laboratorium, w którym człowiek uczył się odróżniać pragnienie od faktu, co ostatecznie doprowadziło do powstania metody naukowej jako technologii systematycznego poprawiania własnych map rzeczywistości.

SŁOWA KLUCZOWE

epistemologia | The Age of Alchemy | zmiana paradygmatu | przeszkody epistemologiczne | wiedza milcząca | ograniczona racjonalność | realizm krytyczny | metoda naukowa | historia chemii | proces poznawczy | falsyfikowalność teorii | instytucjonalny sceptycyzm | interwencja w materię | ewolucja modeli teoretycznych

Alchemia jako laboratorium ludzkiego poznania

Człowiek, który bada materię, bada zarazem siebie: poznaje własną wiedzę, namiętności, błędy i zmieniające się obrazy świata.

Historia alchemii, chymistry i chemii nie jest wyłącznie kroniką substancji. To historia ludzkiego umysłu oglądającego samego siebie w zwierciadle materii. Człowiek próbował zmieniać rudę, destylować zapach, utrwalać barwę czy pozyskiwać lekarstwa; starał się oszukiwać złotym połyskiem, unikać śmierci, zwiększać plony, wytwarzać energię i konstruować cząsteczki. Przy każdej z tych czynności nieświadomie przeprowadzał jednak eksperyment na własnych sposobach poznawania. Tygiel był laboratorium materii, ale także laboratorium epistemologii. To, co uznawano za dowód, sposób interpretowania niepowodzenia, relacja między autorytetem a obserwacją, granica między analogią a mechanizmem, dopuszczalny stopień niepewności oraz kryterium odróżnienia wiedzy od pozoru wiedzy – wszystko to ewoluowało równie głęboko, co

same wyobrażenia o strukturze substancji. Autor książki prowadzi tę opowieść od imitacji złota i technik ukrywanych pod kryptonimami, poprzez gazy, bilans masy, atom, układ okresowy i transmutację jądrową. Pokazuje tym samym, że nie istnieje prosta linia biegnąca od „ciemnoty" do „nauki", lecz wielowiekowy proces, w którym rzetelne obserwacje mogły współistnieć z błędnymi teoriami, a fałszywe cele generować rzeczywistą wiedzę.

W takim ujęciu alchemik nie jest jedynie postacią z przednaukowej przeszłości, lecz modelem człowieka poznającego: istoty wyposażonej w ciekawość i zdolność abstrahowania, ale też skłonnej do poszukiwania regularności, kierowanej potrzebą sensu, pragnieniem prestiżu, interesem ekonomicznym czy lękiem przed śmiercią. To człowiek z wyjątkową łatwością przekonujący samego siebie do teorii, którą bardzo chciałby uznać za prawdziwą. Współczesna psychologia poznawcza dodałaby, że umysł nie jest beznamiętnym instrumentem rejestrującym świat, lecz systemem selekcjonującym informacje zgodnie z oczekiwaniami, doświadczeniem, heurystykami i ograniczeniami uwagi. To samo doświadczenie może zostać zatem inaczej zinterpretowane przez badaczy operujących w różnych ramach teoretycznych. Joseph Priestley widział w otrzymanym gazie „powietrze odflogistonowane", podczas gdy Antoine Lavoisier w podobnych zjawiskach rozpoznawał argument za teorią spalania poprzez łączenie się substancji z określonym składnikiem powietrza.

Nie oznacza to, że obserwacja jest dowolna, lecz że bez pojęć pozostaje niedookreślona. Dopiero konkurencja modeli, dodatkowe pomiary i coraz szersza sieć spójnych konsekwencji pozwalają jednej interpretacji zyskać przewagę nad drugą. Thomas Kuhn określił takie momenty mianem zmiany paradygmatu: przejście to nie polega na dopisaniu nowego faktu do starej księgi, lecz bywa reorganizacją samego języka, pytań, hierarchii problemów oraz tego, co wspólnota badaczy uznaje za rzetelne wyjaśnienie. Parafrazując jego intuicję: naukowiec po rewolucji pojęciowej nie tylko wie więcej o tym samym świecie, ale uczy się widzieć ten świat poprzez inne kategorie. Flogiston nie został zastąpiony „większą liczbą danych o flogistonie". Zmieniła się architektura pytań dotyczących spalania.

Cztery żywioły nie zostały uzupełnione piątym – zostały rozbite przez zupełnie inną koncepcję pierwiastka, mieszaniny i związku. Atom Daltona nie został po prostu powiększony o szczegóły; jego rzekoma niepodzielność musiała zostać porzucona po odkryciu elektronu i jądra. Układ Mendelejewa, początkowo oparty na masach atomowych, zyskał fizyczne ugruntowanie dopiero wtedy, gdy Moseley wykazał zasadnicze znaczenie liczby atomowej. Autor książki precyzyjnie eksponuje tę sekwencję zmian, w której każda kolejna teoria zachowuje część użytecznej struktury poprzedniczki, lecz zmienia odpowiedź na pytanie o to, co właściwie konstytuuje pierwiastek.

Kuhn nie wyczerpuje jednak logiki zmiany naukowej. Karl Popper akcentował znaczenie możliwości obalenia twierdzenia, przypominając, że wartość teorii nie wynika z umiejętności tłumaczenia wszystkiego po fakcie, lecz z gotowości do narażenia się na wynik, który może wykazać jej fałszywość. Imre Lakatos dodawał natomiast, że rzeczywiste programy badawcze nie upadają zwykle pod wpływem jednego kontrprzykładu; posiadają one rdzenie założeń, hipotezy pomocnicze i strategie rozwiązywania anomalii. Historia chemii potwierdza oba te spostrzeżenia. Teoria flogistonu nie zniknęła po jednym pomiarze masy, podobnie jak mechanika Newtona nie została odrzucona natychmiast po powstaniu teorii względności.

Stare ramy przegrywają najczęściej wtedy, gdy nowy program nie tylko usuwa anomalię, ale generuje więcej trafnych przewidywań i otwiera produktywniejsze ścieżki badań. Dlatego Mendelejew zyskał przewagę nie dzięki estetycznemu uporządkowaniu tablicy pierwiastków, lecz dlatego, że jego system potrafił przewidzieć nieznane jeszcze elementy oraz ich właściwości.

Od przeszkód poznawczych do systematycznej weryfikacji materii

Gaston Bachelard zwracał uwagę na „przeszkody epistemologiczne” – formy myślenia, które początkowo pomagały porządkować doświadczenie, by z czasem stać się barierą dla głębszego poznania. Historia chemii dostarcza niemal podręcznikowej galerii takich przeszkód. Intuicja, że przedmioty ciężkie muszą zawierać „więcej materii” w prostym sensie, utrudniała zrozumienie natury gazów. Przekonanie, że spalanie polega przede wszystkim na utracie czegoś z substancji, zakłamywało interpretację przyrostu masy metalu podczas kalcynacji.

Wiara w elementarność wody i powietrza, wynikająca z ich zmysłowej jednorodności, długo przesłaniała ich rzeczywistą naturę chemiczną. Z kolei przekonanie o niepodzielności atomu, choć pożyteczne w chemii stechiometrycznej, stało się przeszkodą w rozwoju fizyki subatomowej. W nauce barierą bywa zatem nie tylko brak wiedzy, lecz także wiedza na tyle skuteczna, że staje się intelektualnie wygodna. To jeden z powodów, dla których postęp wymaga instytucjonalnej organizacji sceptycyzmu. Robert K. Merton opisywał etos nauki poprzez normy wspólnotowości wiedzy, uniwersalizmu, bezinteresowności oraz zorganizowanego sceptycyzmu. Praktyka naukowa rzadko była idealnym odzwierciedleniem tych zasad, jednak ich znaczenie staje się oczywiste w zestawieniu z kulturą alchemicznego sekretu. Sekret chroni pozycję właściciela wiedzy; publikacja naraża rezultat na kontrolę. Sekret pozwala twierdzić, że niepowodzenie wynikało z braku wtajemniczenia, podczas gdy reprodukowalna procedura umożliwia sprawdzenie, czy wynik

rzeczywiście zależy od zdefiniowanych warunków. Sekret wzmacnia jednostkę; protokół wzmacnia wspólnotę.

Przejście od **Decknamen** do nomenklatury Lavoisiera, od receptury mistrza do artykułu eksperymentalnego i od pojedynczej demonstracji do replikacji jest zatem zmianą nie tylko komunikacyjną, lecz antropologiczną. Nauka dąży do budowy systemu, w którym prawda w coraz mniejszym stopniu zależy od tego, kto mówi, a w coraz większym od tego, czy można sprawdzić, co mówi. Michael Polanyi przypominał jednak, że pełne sprowadzenie wiedzy do zapisanego protokołu jest niemożliwe; człowiek „wie więcej, niż potrafi powiedzieć". Chemia obfituje w taką wiedzę milczącą. Doświadczony syntetyk dostrzega zmianę lepkości, charakter osadu, jakość kryształów czy sposób wrzenia mieszaniny – detale, których znaczenia początkujący nie potrafi jeszcze odczytać. Ceramik rozpoznaje stan masy, hutnik zachowanie metalu, a operator instalacji drobne symptomy niestabilności. Dlatego druk nie zabił mistrzostwa, a automatyzacja nie unicestwiła praktycznej ekspertyzy; zmieniły one jedynie warunki jej stosowania.

Dojrzała nauka stara się przenieść jak największą część wiedzy milczącej w obszar kontrolowalnych parametrów, lecz zawsze pozostaje strefa kompetencji ucieleśnionej w praktyce. Ta zależność wyjaśnia, dlaczego dziejów wiedzy nie można oddzielić od dziejów techniki. Ian Hacking zauważył, że nauka nie tylko reprezentuje świat, ale także w niego interweniuje. Elektron przestaje być jedynie teoretycznym bytem, gdy potrafimy systematycznie wykorzystywać zjawiska elektronowe do budowania urządzeń. Atom przestaje być wyłącznie hipotezą interpretacyjną, kiedy umiemy manipulować materią na poziomie atomowym. Podobny mechanizm działał znacznie wcześniej: wiarygodność wiedzy o destylacji rosła wraz z umiejętnością stabilnego rozdzielania mieszanin, wiedza o gazach – wraz ze zdolnością ich zbierania, a elektrochemia – wraz z możliwością wydzielania pierwiastków za pomocą prądu. Nauka poznaje materię poprzez działanie na nią.

Instrument nie jest zatem neutralnym oknem, lecz częścią sposobu, w jaki świat staje się dostępny poznaniu. Zmiany instrumentarium wielokrotnie prowadziły do zmian ontologii. Mikroskop uczynił widzialnym świat komórek i drobnoustrojów, spektroskop pozwolił rozpoznawać pierwiastki w świetle odległych gwiazd, dyfrakcja rentgenowska przekształciła strukturę kryształu w problem dający się rekonstruować z danych, a spektroskopia NMR uczyniła lokalne środowisko jąder źródłem informacji o budowie cząsteczki. Historia nauki pełna jest sytuacji, w których odpowiedź „nie istnieje" okazywała się w istocie odpowiedzią „nie dysponujemy jeszcze sposobem rejestracji". Mikroorganizm istniał przed mikroskopem, neutron przed detektorem, gaz przed pneumatyczną aparaturą. Rozszerzenie zakresu obserwowalności rozszerzało jednocześnie zakres tego, co uznawano za realny przedmiot nauki. Nie oznacza to jednak, że każdy byt wprowadzony

przez teorię zostaje później odnaleziony. Historia zna równie wiele bytów porzuconych: flogiston, eter luminiferyczny w jego klasycznej postaci, kaloryk czy liczne hipotetyczne zasady alchemiczne.

Właśnie to odróżnia realizm krytyczny od naiwnego przekonania, że każde udane pojęcie teorii musi odpowiadać konkretnej rzeczy. Model może być częściowo użyteczny i zarazem ontologicznie błędny. Flogiston organizował pewne obserwacje spalania, lecz nie oznacza to, że należy przyznać mu fizyczne istnienie. Podobnie „kaloryk" pomagał niektórym uczonym rozumować o cieple, choć późniejsza termodynamika zastąpiła go innym pojęciem energii.

Nauka ewoluuje poprzez redefinicję języka opisu

Nauka rozwija się zatem również poprzez naukę tego, które elementy własnego języka traktować realistycznie, a które jedynie instrumentalnie. Historia innych dyscyplin ukazuje tę samą dynamikę. Geocentryzm był zgodny z codziennym doświadczeniem obserwatora; dopiero heliocentryzm Kopernika, dynamika Keplera i fizyka Newtona stopniowo przebudowały obraz miejsca człowieka w kosmosie. Ziemia przestała być nieruchomym centrum, choć jeszcze długo postrzegano ją jako scenę osadzoną w statycznym Wszechświecie. Kolejną zmianę przyniosła kosmologia XX wieku: galaktyki zaczęły uczestniczyć w ewolucji kosmicznej, a sam Wszechświat zyskał historię. W geologii Alfred Wegener potrafił trafnie rozpoznać ruch kontynentów, mimo że brakowało mu wówczas właściwego mechanizmu. Dopiero tektonika płyt zintegrowała dane geologiczne, paleontologiczne, paleomagnetyczne i geofizyczne w model, który przeorganizował całą naukę o Ziemi.

W biologii Darwin przedstawił mechanizm selekcji naturalnej, zanim znano molekularny nośnik dziedziczenia. Dopiero genetyka Mendla, teoria chromosomowa i biologia molekularna DNA ujawniły mechanizmy pozwalające zintegrować ewolucję z dziedzicznością. Każda z tych przemian uczy, że trafna teoria może poprzedzać znajomość mechanizmu, a późniejsze odkrycie tego mechanizmu może zmienić sens wcześniejszej teorii, nie unieważniając całkowicie jej sukcesu. Podobnie wygląda historia medycyny. Teorie humoralne przez stulecia organizowały praktykę terapeutyczną, gdyż zapewniały spójny język interpretacji objawów, mimo błędnych podstaw fizjologicznych. Rozwój anatomii patologicznej przesunął rozumienie choroby z zaburzenia ogólnej równowagi w stronę zmian narządowych i tkankowych. Teoria drobnoustrojowa Pasteura i Kocha uczyniła mikroorganizm czynnikiem etiologicznym wielu schorzeń, lecz ona również nie wyjaśnia wszystkiego: kontakt z patogenem nie determinuje automatycznie przebiegu choroby, gdyż kluczowe są dawka, odporność, genotyp, środowisko i historia organizmu. Współczesna medycyna

systemowa powraca zatem do wieloczynnikowości – jednak nie w humoralnym języku czterech płynów, lecz w języku sieci biologicznych, immunologii, genomiki i epidemiologii.

Nauka jako system zewnętrznych protez racjonalności

Zmiana paradygmatu nie zawsze oznacza przejście od złożoności do prostoty; częściej jest to przejście od złożoności metaforycznej do mechanistycznej. Podobnie dzieje się w fizyce. Mechanika Newtona stworzyła niezwykle skuteczny obraz świata jako systemu podlegającego deterministycznym prawom ruchu. Sukces ten był tak wielki, że Pierre-Simon Laplace mógł wyobrazić sobie intelekt, który znając wszystkie położenia i siły, odtworzyłby przeszłość i przewidział przyszłość. W tej metaforze Wszechświat jawił się jako równanie oczekujące na rozwiązanie. Teoria względności pokazała jednak, że czas i przestrzeń nie są absolutnym tłem zdarzeń, a mechanika kwantowa zakwestionowała możliwość jednoczesnego przypisania układom mikroskopowym wszystkich klasycznie określonych wielkości.

Zmieniło się więcej niż tylko kilka równań – przekształcił się cały światopogląd naukowy dotyczący przewidywalności, obserwacji i roli prawdopodobieństwa. Nie oznacza to jednak, że nauka „udowodniła względność całej prawdy", jak bywa niekiedy publicystycznie wywodzone z myśli Kuhna czy mechaniki kwantowej. Przeciwnie: sam fakt przechodzenia od jednej teorii do drugiej zakłada istnienie kryteriów pozwalających uznać pewne modele za bardziej adekwatne. Orbity planet można mierzyć dokładniej, widma przewidywać, eksperymenty reprodukować, a inżynieria oparta na tych równaniach musi w praktyce działać.

Pluralizm teorii nie jest zatem równoznaczny z równoważnością wszystkich opowieści. Nauka ma charakter historyczny, lecz materia stawia opór narracji. To, że obserwacja jest częściowo „obciążona teorią", nie oznacza, że można dowolnie nakazać mosiądzowi stać się złotem. Właśnie ten opór rzeczywistości jest być może najważniejszym wychowawcą ludzkiego umysłu. Psychologia potrafi wskazać na błędy poznawcze: efekt potwierdzenia, zakotwiczenie, rozumowanie motywowane czy skłonność do dostrzegania wzorców w szumie. Nauka tworzy natomiast procedury mające amortyzować te słabości: kontrolę, randomizację, ślepe próby, reprodukcję, jawność danych, metaanalizę, kalibrację i krytykę wspólnotową. Żadna procedura nie czyni człowieka bezbłędnym, ale instytucje sprawiają, że typowe błędy stają się łatwiejsze do wykrycia.

Nauka nie jest więc triumfem „racjonalnych ludzi" nad irracjonalnymi poprzednikami, lecz stopniowym budowaniem mechanizmów pozwalających organizować racjonalność ponad ograniczeniami pojedynczych jednostek. Herbert Simon mówił o ograniczonej racjonalności: człowiek podejmuje decyzje przy niepełnej informacji, w ograniczonym czasie i z skończonymi

możliwościami obliczeniowymi. Z tej perspektywy rozwój nauki można odczytać jako historię budowania zewnętrznych protez racjonalności. Pismo zwiększa pamięć, biblioteka umożliwia kumulację wiedzy ponad życie jednostki, matematyka odciąża intuicję, a instrument pomiarowy zwiększa rozdzielczość zmysłów. Statystyka pozwala rozumować o zmienności, której oko nie potrafi wiarygodnie ocenić, komputer rozszerza zdolność przetwarzania modeli, a autonomiczne laboratorium zaczyna usprawniać wybór kolejnych eksperymentów.

Człowiek nie staje się przez to biologicznie mądrzejszy w każdym pokoleniu; tworzy raczej środowisko, w którym ograniczony umysł może pracować w systemie znacznie przekraczającym jego indywidualne możliwości. Jest to również odpowiedź na pozorny paradoks ogromnej specjalizacji współczesnej nauki. Żaden człowiek nie rozumie dziś całej chemii, fizyki, biologii molekularnej, matematyki, informatyki i medycyny na poziomie eksperckim. Cywilizacja wie zatem znacznie więcej niż jakikolwiek jej członek. Friedrich Hayek pisał w kontekście ekonomii o rozproszeniu wiedzy w społeczeństwie; nauka jest szczególnie wyrazistym przypadkiem tego zjawiska. Wiedza jest rozproszona między ludzi, publikacje, aparaturę, bazy danych, procedury i kod. Współczesny teleskop, reaktor czy laboratorium genomiki nie są narzędziami obsługiwanymi dzięki pełnej wiedzy jednej osoby – stanowią materializacją kooperacji poznawczej ogromnej liczby ludzi.

Stąd wynika szczególna rola zaufania. Nauka została zbudowana na sceptycyzmie, ale nie może funkcjonować bez zaufania. Chemik korzystający z tabeli mas atomowych nie powtarza osobiście całej historii pomiarów, lekarz nie odtwarza każdego badania biologii molekularnej, a inżynier używa stałych fizycznych wyznaczonych przez innych. Problem nie polega więc na wyborze między zaufaniem a sceptycyzmem, lecz na budowaniu zaufania warunkowego i proceduralnego: ufamy wynikom dlatego, że znamy instytucje, procedury i mechanizmy kontroli stojące za ich powstaniem, wiedząc jednocześnie, że zaufanie to może zostać wycofane w obliczu lepszych dowodów.

Wiedza jako kumulatywne zagęszczanie sensu

Taki model różni się od autorytetu alchemicznego mistrza, lecz nie eliminuje go całkowicie – ekspertyza nadal ma znaczenie. Demokratyzacja wiedzy nie oznacza bowiem, że dowolna opinia posiada taką samą wartość jak wieloletnia kompetencja badawcza. Dojrzała kultura poznawcza musi unikać dwóch skrajności: bezkrytycznego kultu eksperta oraz przekonania, że brak specjalistycznej wiedzy jest równoważny z niezależnością myślenia. Można tu przywołać Sokratejską intuicję: początek mądrości nie leży w tym, że niczego nie wiemy, lecz w umiejętności

rozpoznania granic naszej niewiedzy. Nauka instytucjonalizuje tę lekcję poprzez przedziały niepewności, poziomy ufności, błędy pomiaru i język prawdopodobieństwa.

W tej perspektywie także niepowodzenia alchemii odzyskują wartość poznawczą. Alchemik choć nie otrzymywał złota, uczył się zachowania metali, soli, kwasów, alkoholi i produktów destylacji. Hennig Brand nie znalazł kamienia filozoficznego, lecz odkrył fosfor; Böttger nie stworzył złota dla Augusta Mocnego, ale jego prace współtworzyły europejską technologię porcelany. Davy eksperymentował z gazami w warunkach, które dziś uznalibyśmy za ryzykowne, jednak pomógł otworzyć ogromny program badań elektrochemicznych. Mendelejew nie znał jądra ani elektronu, a mimo to dostrzegł regularność, którą dopiero późniejsza fizyka zdołała wyjaśnić. Historia wiedzy pokazuje zatem, że błędny cel, niedoskonały model i nieudany eksperyment nie są epistemicznie zerowe. Pytanie brzmi, czy system potrafi odzyskać informację z porażki.

W tym miejscu warto przywołać myśl Francisa Bacona: natura jest bardziej wiarygodnym sędzią niż ludzkie przyzwyczajenie, lecz odpowiada tylko na pytania, które potrafimy sensownie zadać. Nowożytna nauka przejęła od Bacona nacisk na doświadczenie, choć późniejsza historia dowiodła, że nie istnieje całkowicie bezteoretyczne „zbieranie faktów". To teoria określa, co mierzyć, instrument definiuje to, co może zostać wykryte, a metoda statystyczna wpływa na to, jakie różnice uznamy za znaczące. Doświadczenie i teoria nie są więc przeciwnikami – tworzą pętlę korekcji.

Charles Sanders Peirce widział naukę jako wspólnotowy proces badania, w którym indywidualne przekonanie może być omylne, lecz długotrwała konfrontacja hipotez z doświadczeniem daje nadzieję na zbieżność ku coraz precyzyjniejszemu opisowi rzeczywistości. Taka perspektywa dobrze oddaje historię chemii. Nie chodzi o to, że każdy kolejny badacz miał więcej racji niż poprzedni – historia zna regresy, mody i błędne programy. Jednak w długiej skali pewne twierdzenia zostały obudowane tak gęstą siecią niezależnych dowodów i zastosowań, że ich status jest jakościowo odmienny od swobodnej spekulacji. Istnienie atomów, okresowy porządek pierwiastków czy molekularna natura reakcji nie są dziś jedną z równorzędnych narracji o materii.

Tę kumulatywność najlepiej widać w samym języku chemii. Symbol Au koduje pierwiastek, liczba atomowa 79 jego protonową tożsamość, konfiguracja elektronowa tłumaczy reaktywność, mechanika kwantowa wyjaśnia strukturę elektronową, fizyka jądrowa możliwość transmutacji, a relatywistyczna chemia ciężkich pierwiastków pomaga rozumieć szczególne cechy optyczne złota. Pojęcie „złoto", którym operowali starożytni, nie zostało odrzucone – zostało otoczone kolejnymi warstwami wyjaśnienia. Postęp wiedzy jest często właśnie takim zagęszczaniem sensu wokół przedmiotu, który człowiek znał empirycznie od tysiącleci.

Podobnie dzieje się z ogniem. Dla pierwszych społeczności był źródłem ciepła i ochrony. Dla Arystotelesa należał do elementów świata, dla teorii flogistonu był miejscem uwalniania zasady palności, a dla Lavoisiera spalanie stało się reakcją z tlenem. Współczesna chemia fizyczna widzi w nim złożony system reakcji rodnikowych i procesów kinetycznych, natomiast ekologia traktuje spalanie paliw jako element globalnego cyklu węgla. To samo zjawisko przechodzi przez kolejne nauki, a każdy poziom nie usuwa poprzedniego doświadczenia praktycznego, lecz umieszcza je w szerszej strukturze wyjaśnienia.

W ten sposób rozwój nauki przypomina zmianę poziomu ontologicznego. Alchemia widziała metal i jego barwę; chemia widzi cząsteczkę i atom; fizyka dostrzega jądra, elektrony i pola; biologia sieci reakcji, a nauka o systemach – przepływy informacji, energii i materii. Żaden z tych poziomów nie jest prostym złudzeniem. Młotek naprawdę jest twardy, choć twardość nie tkwi w pojedynczym atomie. Organizm naprawdę żyje, choć żaden atom nie jest żywy. Gospodarka reaguje na niedobór surowców, choć żadna cząsteczka nie zna ceny. Wyższe poziomy organizacji posiadają własne regularności, nawet jeśli pozostają zgodne z prawami poziomów niższych.

To prowadzi do sporu między redukcjonizmem a emergentyzmem. Redukcjonizm wykazuje ogromną siłę tam, gdzie pokazuje, że pozornie odrębne zjawiska mogą wynikać z tej samej głębszej struktury. Kolor złota, reaktywność sodu czy wiązanie chemiczne można bowiem analizować poprzez strukturę elektronową.

Interdyscyplinarność i infrastruktura zbiorowa jako warunki postępu

Przekonanie, że znajomość najniższego poziomu pozwala w praktyce przewidzieć każdy poziom wyższy, okazuje się nadmierne. Z praw mechaniki kwantowej nie odczytamy — bez gigantycznej pracy — historii powstawania instytucji naukowych, funkcjonowania gospodarki czy ewolucji biosfery. Zjawiska wyższych poziomów zależą od fundamentów fizycznych, lecz wymagają własnych pojęć: selekcji, informacji, organizacji, norm, instytucji, ceny czy odpowiedzialności. Właśnie dlatego interdyscyplinarność w historii chemii nie powinna być jedynie ozdobą; jest ona koniecznością. Aby wyjaśnić, dlaczego książę finansował alchemika, potrzebujemy ekonomii i historii politycznej. Aby zrozumieć tajemnicę receptury — socjologii wiedzy i teorii informacji. Analiza poszukiwania eliksiru wymaga z kolei historii medycyny, antropologii oraz psychologii lęku przed śmiercią. Zrozumienie przemysłu chemicznego wiąże się z termodynamiką, inżynierią, ekonomią instytucjonalną, prawem i nauką o ryzyku, natomiast badanie początków życia wymusza

połączenie chemii organicznej, geochemii, termodynamiki nierównowagowej, biologii ewolucyjnej i teorii informacji.

Problemy rzeczywistości nie przestrzegają administracyjnych granic wydziałów uniwersyteckich. Nie oznacza to jednak swobodnego mieszania pojęć. Interdyscyplinarność wymaga dyscypliny metodologicznej, gdyż zbyt łatwo przenosić metafory z jednej dziedziny do drugiej w sposób zbyt dosłowny. „Informacja" w biologii nie jest identyczna z informacją w języku potocznym, a „selekcja" na rynku nie jest tym samym mechanizmem co dobór naturalny.

„Energia społeczna" nie stanowi energii w sensie fizycznym, zaś „toksyczność idei" pozostaje metaforą, a nie kategorią toksykologiczną. Zdolność do łączenia nauk musi zatem iść w parze z umiejętnością zaznaczenia, gdzie kończy się mechanizm, a zaczyna analogia. Podobna ostrożność dotyczy przyczynowości. Historia nauki pełna jest narracji, w których jedno wydarzenie rzekomo „spowodowało" rewolucję: druk miał stworzyć naukę, protestantyzm kapitalizm, wojna przemysł, a pojedynczy geniusz nową dyscyplinę. Rzeczywiste procesy były jednak bardziej złożone. Druk zwiększał skalę obiegu informacji, lecz wymagał wspólnot zdolnych do jej oceny. Rozwój chemii gazów zależał jednocześnie od aparatury, teorii, komunikacji i kompetencji eksperymentalnej. Proces Haber-Boscha wymagał teorii równowagi, katalizy, inżynierii ciśnieniowej, przemysłu stalowego, kapitału oraz konkretnego zapotrzebowania gospodarczego. Wielkie zmiany wynikają często z konfiguracji przyczyn, a nie jednej przyczyny uprzywilejowanej przez opowieść.

Z tego punktu widzenia postać „geniusza" również wymaga reinterpretacji. Lavoisier był wybitny, lecz pracował w środowisku, które dostarczyło mu odkryć Priestleya, Scheelego, Blacka i Cavendisha. Mendelejew budował na pomiarach innych chemików oraz wcześniejszych próbach klasyfikacji. Haber potrzebował Boscha, przemysłu wysokociśnieniowego i pracy zespołów katalitycznych. Współczesne projektowanie białek jest produktem nie tylko pojedynczego umysłu, lecz biologii strukturalnej, informatyki, baz danych, sprzętu obliczeniowego i dekad eksperymentów. Nauka potrzebuje wybitnych jednostek, ale geniusz naukowy jest niemal zawsze geniuszem zanurzonym w infrastrukturze zbiorowej wiedzy. Nie pomniejsza to znaczenia jednostki; przeciwnie — ukazuje bardziej interesującą postać twórczości. Wielki badacz często nie tworzy faktów z niczego, lecz dostrzega relacje między danymi, których inni nie potrafili jeszcze połączyć. Kopernik zmienił układ odniesienia, Darwin związał zmienność, dziedziczenie i walkę o zasoby w mechanizm selekcji, a Mendelejew zobaczył system w katalogu pierwiastków.

Nauka jako dialektyka śmiałej wyobraźni i surowej weryfikacji

Einstein dostrzegł, że pozornie oczywiste pojęcia czasu i jednoczesności wymagają rewizji. Wyobraźnia naukowa jest zatem zdolnością rekonfiguracji problemu. Albert Einstein wielokrotnie podkreślał wagę wyobraźni w nauce; bez potrzeby przywoływania popularnych, często zniekształconych sentencji, sens tej tradycji można ująć tak: fakty wyznaczają granice teorii, ale nie generują automatycznie jej formy. Między danymi a nową ideą zachodzi akt konstrukcji. To właśnie w tym punkcie alchemik i współczesny naukowiec pozostają niespodziewanie spokrewnieni – obaj muszą wyobrazić sobie coś, czego jeszcze nie widzą. Różni ich przede wszystkim sposób rozliczania tej wyobraźni. Nauka nie zakazuje śmiałych pomysłów; żąda jedynie, aby po okresie swobody zostały one poddane władzy dowodu. Richard Feynman wielokrotnie przestrzegał przed ludzką skłonnością do oszukiwania samego siebie; parafrazując jego myśl, najtrudniejszym przeciwnikiem badacza bywa własna gotowość do uwierzenia w oczekiwany rezultat.

Historia alchemii stanowi monumentalny komentarz do tej obserwacji. Jeśli człowiek spędził dwadzieścia lat na poszukiwaniach kamienia filozoficznego, każdy niezwykły osad może wydać się zapowiedzią sukcesu. Podobnie naukowiec, który zbudował karierę wokół jednej hipotezy, może łatwo traktować anomalię jako błąd techniczny. Dlatego nauka wymaga nie tylko inteligencji, ale epistemicznej ascezy: gotowości do utraty ukochanej teorii. Nietzsche w innym kontekście pisał o konieczności posiadania w sobie chaosu, aby zrodzić coś twórczego. W przypadku nauki intuicję tę należy uzupełnić: twórczość potrzebuje chaosu hipotez, lecz wiedza wymaga później surowej selekcji. Samo generowanie pomysłów nie jest jeszcze nauką. Nowoczesne modele generatywne przypominają o tym szczególnie dobitnie – można wytworzyć milion molekularnych propozycji, ale wartość naukowa pojawia się dopiero wtedy, gdy propozycja zostaje osadzona w mechanizmie, syntezie, pomiarze i reprodukcji.

Nauka jest zatem dialektyką odwagi i powściągliwości. Zbyt mała ilość wyobraźni prowadzi do jałowego gromadzenia danych; zbyt mało sceptycyzmu – do mitologii. Alchemia często cechowała się nadmiarem pierwszej z tych właściwości i niedostatkiem drugiej. Nowoczesna nauka stara się instytucjonalnie utrzymywać obie równocześnie: pozwala hipotezie być śmiałą, ale nie pozwala jej samodzielnie ogłosić zwycięstwa. Tak rozumiany rozwój wiedzy ma również wymiar etyczny. Im większa skuteczność teorii, tym dotkliwsze konsekwencje pomyłki i nadużycia. Alchemik mógł zatruć siebie rtęcią; przemysł chemiczny może narazić całe populacje. Znajomość syntezy amoniaku może zwiększyć plony albo wspierać produkcję materiałów wybuchowych. Fizyka jądrowa dostarcza radioizotopów medycznych, ale i broni. Biologia syntetyczna pozwala wytwarzać

lekarstwa, a zarazem wymaga szczególnych zabezpieczeń. Współczesny system wiedzy nie może więc twierdzić, że pytanie „czy można?” wyczerpuje racjonalność. Wymaga drugiego pytania: „co wynika z tego, że można?”.

Odpowiedzialność za skutki i systemy korekty błędu

Hans Jonas rozwinął etykę odpowiedzialności dostosowaną do epoki technologii, której skutki rozciągają się daleko w przestrzeni i czasie. Główną intuicją tej koncepcji jest założenie, że im większa skala naszej mocy, tym dalszy horyzont konsekwencji powinien obejmować namysł przed podjęciem działania. Dawny rzemieślnik odpowiadał przede wszystkim za bezpośredni produkt swojej pracy; współczesny projektant materiału musi natomiast brać pod uwagę cały cykl: od produkcji i użytkowania, przez toksyczność i degradację, aż po recykling i wpływ na środowisko. Jest to moralny odpowiednik chemicznego bilansu masy: skutek, którego nie wpisaliśmy do rachunku, nie przestaje istnieć. W tym miejscu historia zatacza koło i powraca do Lavoisiera, którego wielka lekcja brzmiała: jeśli masa wydaje się znikać, należy sprawdzić, czy nie opuściła naczynia w niezauważonej postaci.

Współczesna etyka technologii stawia analogiczne pytanie o koszty. Jeśli produkt wydaje się wyjątkowo tani, warto zbadać, czy część kosztów nie została przeniesiona na pracowników, środowisko, przyszłe pokolenia lub inne społeczeństwa. Ekonomia określa to mianem efektu zewnętrznego; chemia środowiskowa potrafi natomiast ukazać jego materialny przepływ. W obu przypadkach dojrzałość polega na poszerzaniu granic systemu, w którym wykonujemy bilans. Zasada ta wymusza korektę samego pojęcia postępu: nie może on oznaczać wyłącznie wzrostu liczby rzeczy, które potrafimy zrobić, lecz musi obejmować rozwój zdolności rozumienia konsekwencji naszych działań. Technologie często doskonalą się szybciej niż społeczne instytucje regulujące ich użycie. To właśnie stanowi jedno z największych wyzwań współczesności – nie deficyt sprawczości, lecz asymetria między sprawczością a mądrością systemową.

Historia alchemii jest tu doskonałym nauczycielem pokory, gdyż jej największe marzenia spełniły się w sposób, którego adepci nie potrafiliby rozpoznać. Transmutacja okazała się możliwa, lecz wymaga fizyki jądrowej. Eliksir życia zastąpiła rozbudowana farmakologia, która choć nie usuwa śmiertelności, pozwala wpływać na konkretne mechanizmy chorób. Kamień filozoficzny, rozumiany jako narzędzie katalitycznej transformacji, ustąpił miejsca tysiącom katalizatorów, których działanie wynika ze struktury elektronowej i powierzchni. Wiedza tajemna, mająca dawać władzę jednostce, została zastąpiona zbiorową nauką, która obdarzyła cywilizację potęgą nieporównywalnie większą.

Największe marzenie alchemii – pełna kontrola nad materią – zostało jednak podważone przez sam sukces nauki. Im lepiej poznajemy świat, tym wyraźniej widzimy, że kontrola nigdy nie jest absolutna. Układy są nieliniowe, wieloskalowe i podatne na nieprzewidziane sprzężenia. Organizm reaguje nie jak prosty mechanizm, lecz jak sieć regulacyjna; ekosystem posiada zależności, których nie da się w pełni przewidzieć na podstawie znajomości pojedynczej substancji, a klimat integruje procesy fizyczne, chemiczne i biologiczne w ogromnym systemie dynamicznym.

W efekcie kontrola zostaje zastąpiona zarządzaniem niepewnością. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera pojęcie falsyfikowalności w szerokim, praktycznym sensie: człowiek powinien projektować systemy tak, aby mógł stosunkowo wcześnie dowiedzieć się o własnym błędzie. Nauka osiąga to poprzez eksperyment, bezpieczna technologia przez monitoring i bariery ochronne, demokratyczna instytucja przez możliwość krytyki i korekty, a organizacja przez informację zwrotną. Teoria systemów podpowiada wspólną zasadę: system pozbawiony skutecznego ujemnego sprzężenia zwrotnego może wzmacniać własny błąd aż do katastrofy. Całą historię nauki można więc odczytać jako proces budowania coraz lepszych sprzężeń zwrotnych między przekonaniem a rzeczywistością. Alchemik patrzył w tygiel, Lavoisier ważył, Faraday mierzył ładunek, a Mendelejew konfrontował system z odkryciami nowych pierwiastków.

Farmakologia wprowadziła kontrolowane badania; współczesna nauka korzysta ze statystyki, metaanaliz, otwartych danych i systematycznych reprodukcji. Autonomiczne laboratorium zamyka pętlę między modelem a eksperymentem w skali godzin, a zwiększenie szybkości tej pętli uczenia jest jednym z najpotężniejszych motorów postępu. Nie ma jednak aparatury, która uczyniłaby naukę odporną na kulturę, interes i władzę. Pierre Bourdieu ukazywał naukę również jako pole społeczne, w którym toczy się walka o kapitał symboliczny, pozycję i uznanie.

Robert Merton analizował z kolei problem pierwszeństwa odkrycia. Historia chemii dostarcza niezliczonych sporów o priorytety, patenty, nazwy pierwiastków i zasługi. Jest to istotne, gdyż obala wygodny podział na „czystą naukę” i „brudne społeczeństwo”. Nauka jest częścią społeczeństwa, choć może tworzyć reguły ograniczające destrukcyjny wpływ ludzkich motywacji. Paradoksalnie nawet ambicja bywa użyteczna: pragnienie pierwszeństwa mobilizuje do pracy, chęć zysku finansuje badania, a konkurencja laboratoriów przyspiesza weryfikację wyników.

Problem pojawia się jednak wtedy, gdy system nagradza samo twierdzenie o sukcesie bardziej niż jego wiarygodność. Wówczas ten sam mechanizm motywacyjny sprzyja przesadzie, selektywnemu raportowaniu, ukrywaniu negatywnych wyników lub zbyt wczesnemu ogłaszaniu przełomu. Historia alchemicznych demonstracji dla patronów okazuje się tu zadziwiająco aktualna: bodźce należy konstruować tak, aby opłacało się mieć rację bardziej niż wyglądać na człowieka, który ma rację.

Nauka jako technologia systematycznego korygowania błędów

To jedno z miejsc, w których nauka spotyka się z ekonomią instytucjonalną. Douglass North podkreślał, że instytucje kształtują zachowania poprzez reguły i bodźce. Dobra organizacja nauki nie może zatem zakładać świętości badaczy; powinna działać właśnie dlatego, że są oni zwykłymi ludźmi: ambitnymi, ograniczonymi poznawczo, konkurującymi i ulegającymi błędom. Peer review, zasady dotyczące konfliktów interesów i autorstwa, jawność metod oraz niezależna replikacja są zatem technologiami instytucjonalnymi równie ważnymi dla produkcji wiedzy, co spektrometry czy reaktory.

Historia wiedzy ukazuje tu niezwykłe odwrócenie. Początkowo człowiek próbował uczynić materię posłuszną swoim wyobrażeniom, lecz stopniowo materia nauczyła go, że to wyobrażenia muszą stać się posłuszne rzeczywistości. Lekcja ta nigdy się nie kończy, gdyż każda nowa teoria tworzy nawyki poznawcze, które kolejne pokolenie może zakwestionować. Nie prowadzi to jednak do sceptycyzmu głoszącego, że niczego nie można wiedzieć. Jest wręcz przeciwnie: fakt, że wiedzę można poprawiać, zakłada istnienie różnicy między lepszym a gorszym opisem świata. Most zbudowany według błędnych obliczeń po prostu runie, a nieskuteczny lek nie stanie się skuteczny dzięki zmianie narracji.

Złoto posiada 79 protonów niezależnie od opinii politycznej. Niepewność nie jest tu brakiem prawdy, lecz miarą naszej relacji do niej. W tym miejscu warto ponownie przywołać Sokratesa: rozpoznanie niewiedzy nie było u niego kapitulacją rozumu, lecz warunkiem rozpoczęcia badania. Nauka przekształciła tę postawę w potężną instytucję. Każdy rzetelnie napisany artykuł naukowy powinien mówić nie tylko o tym, co wiemy, ale przede wszystkim: skąd to wiemy, z jaką dokładnością, przy jakich założeniach i czego nadal nie potrafimy rozstrzygnąć. Metodologia staje się gramatyką intelektualnej uczciwości.

Największym przeciwieństwem alchemii nie jest zatem chemia, lecz niekorygowalność. Alchemia stawała się nienaukowa tam, gdzie niepowodzenie nie mogło zagrozić teorii, bo zawsze można je było przypisać brakowi wtajemniczenia, zanieczyszczeniu materiału lub moralnej niedoskonałości adepta. Jednocześnie fragmenty praktyki alchemicznej miały charakter proto-naukowy – działo się tak wtedy, gdy porównywano receptury, ulepszano procesy, a opór materii wymuszał zmianę praktyki. Granica przebiega więc nie tylko między epokami, lecz pomiędzy sposobami odnoszenia się do błędu. To rozróżnienie zachowuje ogromne znaczenie i dzisiaj.

Nauka nie otrzymała trwałego certyfikatu racjonalności w XVIII wieku; każde pokolenie musi na nowo chronić warunki umożliwiające korektę. Algorytm może stać się nową postacią nieprzejrzystego autorytetu, wielkie zbiory danych mogą reprodukować stare uprzedzenia, a spektakularny wynik wyprzedzić replikację. Autonomiczne laboratorium może szybciej generować zarówno odkrycia, jak i systematyczne błędy. Technologia zmienia narzędzia, lecz nie usuwa podstawowego problemu epistemologicznego: skąd wiemy, że się nie mylimy? Być może dlatego naukę należy przedstawiać nie jako zbiór pewników, lecz jako najbardziej rozwiniętą przez ludzkość technologię systematycznego poprawiania własnych przekonań o świecie. Jej siła nie wynika z nieomylności, lecz z organizowania warunków, w których omylność może zostać ujawniona.

Taki wniosek pozwala inaczej spojrzeć na pasję. Choć bywa ona przedstawiana jako romantyczna energia odkrywcy, psychologia motywacji ukazuje jej bardziej złożony charakter. Pasja może zwiększać wytrwałość wobec trudności, ale może również wzmacniać przywiązanie do błędnej hipotezy; prowadzić do tysięcy powtórzeń eksperymentu, lecz i do utraty zdolności porzucenia mylnego celu. Potrzebny jest zatem układ pozornie sprzeczny: intensywne zaangażowanie w problem przy jednoczesnej zdolności emocjonalnego odłączenia się od własnego rozwiązania. To właśnie odróżnia miłość do pytania od miłości do odpowiedzi. Pierwsza jest motorem nauki, druga może stać się jej przeszkodą.

Dobry badacz musi być dostatecznie namiętny, by przez lata pracować nad jednym zagadnieniem, i dostatecznie niewierny własnej teorii, by ją porzucić w obliczu przeciwnych danych. W tej kombinacji zawiera się dojrzałość intelektualna. Alchemicy często posiadali pierwszą z tych cech w stopniu imponującym: wielokrotnie ogrzewali, destylowali, rozpuszczali i krystalizowali. Ich ślepe ścieżki nie były jedynie historycznym odpadem, gdyż wykształcały procedury, rozwijały szkło laboratoryjne i kulturę materialnego eksperymentowania. Autor książki pokazuje ten paradoks, prowadząc od alembiku i kąpieli Marii przez fosfor Branda aż do gazów, Lavoisiera i elektrochemii. Każda epoka wykorzystywała narzędzia poprzedniej, nawet gdy odrzucała jej wyjaśnienia.

Wiedza rośnie więc częściowo z ruin własnych błędów. Nie dlatego, że każdy błąd jest pożyteczny, lecz dlatego, że błąd dobrze udokumentowany wyznacza granice dla następnej teorii. Historia nauki przypomina wielką przestrzeń poszukiwań, w której ludzkość zachowuje nie tylko znalezione rozwiązania, ale i mapę dróg prowadzących donikąd. Zapominanie błędów byłoby zatem równie szkodliwe, co zapominanie odkryć. Thomas Edisonowi przypisuje się liczne anegdoty dotyczące nieudanych prób; niezależnie od ich brzmienia można sformułować z nich zasadę metodologicznie poprawną: eksperyment wykluczający daną możliwość zmniejsza obszar niewiedzy. Jest to szczególnie istotne we współczesnej nauce danych, gdzie preferencja dla sukcesów w publikacjach

zubaża informację potrzebną modelom uczącym się. Wynik negatywny nie jest brakiem wyniku – jest wynikiem o innym znaku epistemicznym.

Wiedza jako kumulatywne majsterkowanie i wielopoziomowy opis

Podobnej lekcji udziela nam biologia ewolucyjna. Ewolucja nie projektuje organizmu od podstaw, lecz wykorzystuje to, co już istnieje, modyfikując i kooptując struktury do nowych funkcji. François Jacob określił ewolucję mianem majsterkowania; parafrazując ten obraz, natura częściej przypomina rzemieślnika korzystającego z dostępnych części niż inżyniera dysponującego czystą kartą. Historia wiedzy jest podobnym procesem. Nowe teorie dziedziczą język, instrumenty, problemy i instytucje poprzednich epok. Nauka nie jest zatem serią gwałtownych rewolucji, lecz nieustannym splataniem ciągłości z zerwaniem. Stąd wynika ostrożność wobec pojęcia "przełomu" – każdy z nich ma bowiem długą prehistorię.

Lavoisier potrzebował wcześniejszej chemii gazów, Dalton pomiarów stechiometrycznych, a Mendelejew uporządkowanych mas atomowych. Fizyka jądrowa wyrastała z elektronu, promieniotwórczości i spektroskopii; nowoczesne modele białek opierają się na milionach wcześniejszych struktur eksperymentalnych. Wynalazek jawi się zatem często jako widoczny wierzchołek ogromnej niewidocznej piramidy pracy. Zmienia to sposób, w jaki powinniśmy rozumieć dorobek cywilizacyjny: nie jest on kolekcją pomników wielkich jednostek, lecz siecią przekazanych kompetencji. Anonimowy hutnik, skryba kopiujący recepturę, dmuchacz szkła budujący aparat, laborant kalibrujący instrument, programista poprawiający kod analityczny i badacz formułujący teorię – wszyscy uczestniczą w tym samym procesie kumulacji wiedzy, choć historia nierówno zapamiętuje ich nazwiska.

W tej perspektywie głęboki sens zyskuje sama etymologiczna aura alchemii, bez konieczności rozstrzygania niepewnych hipotez o pochodzeniu terminu **chēmeia**. Autor książki słusznie pozostawia etymologię w obszarze konkurencyjnych interpretacji, a nie pewników. Ważniejsze od sporu o jedno pierwotne znaczenie jest fakt, że przez wieki nazwa ta obejmowała praktyki łączące barwienie, stapianie, destylowanie, lecznictwo, kosmologię i metafizykę. Dopiero nowoczesność rozdzieliła te domeny na osobne dyscypliny. Specjalizacja przyniosła niewyobrażalny wzrost precyzji, lecz stworzyła także ryzyko utraty zdolności widzenia całości.

Alchemik łączył materię, zdrowie, kosmos i moralność zbyt łatwo, często bez mechanistycznych podstaw. Współczesny naukowiec może popełnić błąd odwrotny: znać mechanizm bardzo

dokładnie, lecz nie dostrzegać społecznego systemu, w który ten mechanizm zostanie włączony. Dojrzała interdyscyplinarność nie powinna zatem przywracać dawnego synkretyzmu, lecz łączyć precyzję dyscyplinarną z odpowiedzialnością za całość konsekwencji. Właśnie dlatego pytanie o złoto, od którego zaczęliśmy, może posłużyć jako ostateczna metafora historii wiedzy. Dla alchemika złoto było materialnym obrazem doskonałości; dla chemika jest pierwiastkiem o liczbie atomowej 79, a dla fizyka jądrowego jednym z możliwych produktów przemian jąder.

Dla ekonomisty złoto to dobro rzadkie, którego wartość zależy od instytucji, popytu i podaży. Dla antropologa może być symbolem statusu i rytuału, dla historyka – narzędziem imperium, handlu i przemocy, a dla elektronika materiałem o pożądanej odporności korozyjnej i przewodnictwie. Żadna z tych perspektyw nie wyczerpuje złota; wiedza rośnie przez nakładanie się poprawnych opisów różnych poziomów.

Tak samo człowiek, badając złoto, badał samego siebie. Fascynacja trwałością kruszcu odsłaniała lęk przed przemijaniem, a poszukiwanie transmutacji – pragnienie skrócenia drogi do bogactwa. Tajemnica alchemiczna ujawniała ekonomiczną wartość informacji, patronat książęcy związek wiedzy z władzą, a laboratorium wagę procedury. Fałszerstwo wymuszało rozwój analizy, nieudana transmutacja stawała się materiałoznawstwem, aż wreszcie prawdziwa transmutacja jądrowa odsłoniła strukturę pierwiastka. Z jednego marzenia wyrosła cała architektura pytań.

Dlatego historia alchemii nie jest jedynie przedmową do chemii, którą można po kilku stronach odłożyć jako egzotyczny epizod. Jest jednym z najlepszych studiów przypadku tego, jak człowiek uczy się odróżniać pragnienie od faktu, metaforę od mechanizmu, korelację od przyczynowości, demonstrację od dowodu, możliwość od ekonomicznej wykonalności oraz wyjaśnienie od samego nazwania zjawiska.

Pokora wobec błędu jako fundament nowoczesnej wiedzy

Nie istnieje ostateczny punkt, z którego współczesność mogłaby z pobłażaniem osądzać minione epoki. Dzisiejsze teorie również zostaną w przyszłości przebudowane; nie wiemy przecież, które założenia obecnej chemii, biologii, kosmologii czy nauki o świadomości okażą się dla następców zbyt uproszczone. Możemy być pewni jedynie tego, że nowa wiedza nie wyrośnie z pogardy wobec dzisiejszych błędów, lecz z ich rzetelnego rozpoznania. Właśnie dlatego ślepa ścieżka jest częścią mapy. Nauka potrzebuje pamięci o swoich pomyłkach, gdyż jej brak przekształca historię w mit nieprzerwanego triumfu. Taki mit jest epistemicznie niebezpieczny: buduje złudne przekonanie, że

skoro nasi poprzednicy byli naiwni, my już nie możemy być. Tymczasem historia każdej wielkiej zmiany paradygmatu uczy czegoś przeciwnego. Ludzie epoki flogistonu nie byli głupsi od nas – korzystali po prostu z najlepszego aparatu pojęciowego, jaki w swoim czasie posiadali.

Pytanie dla współczesności brzmi więc nie: „jak mogli w to wierzyć?", lecz **„które z naszych obecnych oczywistości przyszłość uzna za odpowiednik flogistonu?"**

Nie da się na nie odpowiedzieć z góry, gdyż gdybyśmy znali rozwiązanie, paradygmat już by uległ zmianie. Możemy jednak zwiększyć szansę na korektę poprzez metodę: otwartość danych, dopuszczenie krytyki, pluralizm hipotez, precyzję pomiaru, rozróżnianie mechanizmu od korelacji, świadome zarządzanie niepewnością oraz gotowość do rewidowania teorii pod naciskiem rzeczywistości.

To właśnie jest najważniejszy „aparat" nowoczesnej wiedzy. Można tu przywołać Bacona: wiedza daje władzę, lecz historia chemii dopowiada konieczne zdanie – **władza bez wiedzy o granicach własnej wiedzy staje się ryzykiem**. W duchu Poppera można dodać, że teoria zasługuje na uwagę nie dlatego, że potrafimy chronić ją przed błędem, lecz dlatego, że umiemy wskazać, jak moglibyśmy dowiedzieć się, iż jest błędna. Kuhn przypomniałby, że to, co uchodzi za oczywiste, często wynika z historycznego sposobu widzenia, a nie z wiecznej formy rozumu. Polanyi zwróciłby uwagę na ucieleśnioną warstwę wiedzy, której pełny zapis pozostaje trudny, a Feynmanowska lekcja intelektualnej uczciwości nakazuje: zanim przekonamy innych, powinniśmy pilnie sprawdzić, czy nie przekonaliśmy siebie zbyt łatwo.

Te myśli nie tworzą jednej, spójnej teorii nauki – i słusznie. Historia wiedzy nie potrzebuje jednego filozoficznego kamienia filozoficznego. Realne poznanie jest jednocześnie eksperymentalne i teoretyczne, indywidualne i zbiorowe, materialne i informacyjne, historyczne i ukierunkowane na prawdę. Wymaga Popperowskiego ryzyka obalenia, Kuhnowskiej świadomości historyczności paradygmatu, Mertonowskiej analizy norm wspólnoty, Polanyiowskiej wiedzy milczącej, Bachelardowskiego rozpoznawania przeszkód epistemologicznych, Simonowskiej ograniczonej racjonalności oraz współczesnej teorii systemów i roli sprzężeń zwrotnych. Wszystkie te perspektywy zbiegają się w jednym: **człowiek nie poznaje świata z pozycji poza światem**.

Nauka jako proces samopoznania materii

Badacz jest częścią systemu, który bada. Jego ciało składa się z tych samych pierwiastków, których historię rekonstruuje; jego mózg to materialny organ tworzący modele materii. Instytucje, które tworzy, zmieniają środowisko, a to z kolei staje się przedmiotem nauki, podczas gdy technologie

modyfikują warunki przyszłych badań. Poznający i poznawane pozostają zatem materialnie sprzężeni, co sprawia, że historia chemii prowadzi ostatecznie do filozofii człowieka.

Nie jesteśmy istotami, które najpierw poznają, a dopiero potem działają – poznajemy właśnie poprzez działanie. Nie uzyskujemy pełnej teorii, by następnie zacząć eksperymentować; zazwyczaj działamy w oparciu o częściową wiedzę, obserwujemy skutki, korygujemy model i próbujemy ponownie. Cała cywilizacja jest takim iteracyjnym eksperymentem. Można więc spojrzeć na dzieje wiedzy jak na ogromną sekwencję hipotez o miejscu człowieka w świecie.

Ziemia była centrum kosmosu, by stać się jedną z wielu planet. Gatunki wydawały się niezmienne, dopóki nie okazały się historycznymi populacjami podlegającymi ewolucji. Kontynenty, niegdyś nieruchome, stały się ruchomymi częściami litosfery. Atom miał być niepodzielny, lecz ujawnił jądro i elektrony. Pierwiastki uznawano za wieczne, aż odkryto promieniotwórczość i transmutację. Życie miało wymagać szczególnej siły, jednak coraz więcej jego funkcji zaczęto wyjaśniać poprzez chemię i organizację systemów molekularnych. Czas i przestrzeń wydawały się absolutne, dopóki fizyka nie uczyniła ich zależnymi od struktury czasoprzestrzeni.

W każdym z tych przypadków człowiek tracił część dawnego centrum, ale w zamian otrzymywał coś cenniejszego: szerszy świat. Nie jest więc prawdą, że nauka „odczarowała" rzeczywistość i pozbawiła ją tajemnicy. Odczarowała jedynie niektóre wyjaśnienia, odsłaniając światy znacznie dziwniejsze od dawnych mitologii: atom niemal pusty w klasycznej skali geometrycznej, cząstkę opisywaną funkcją falową, gwiazdę produkującą pierwiastki, genom przechowujący historię miliardów lat selekcji, molekułę zdolną kopiować informację czy materiał projektowany w komputerze przed jego fizycznym powstaniem. Świat wyjaśniony nie okazał się mniej zdumiewający – okazał się zdumiewający w sposób bardziej rygorystyczny.

I być może właśnie tutaj leży najgłębsza różnica pomiędzy alchemią a nauką dojrzałą. Alchemia często widziała tajemnicę jako odpowiedź; nauka traktuje ją jako pytanie. Dlatego człowiek będzie badał dalej – nie z nadzieją, że pewnego dnia pozna wszystko, lecz dlatego, że każde rzetelne wyjaśnienie otwiera kolejny poziom niewiedzy. Odkrycie pierwiastków zrodziło pytanie o atom, to zaś o jego strukturę. Jądro prowadziło ku fizyce cząstek, cząsteczka ku biochemii, biochemia ku pytaniu o życie, a życie ku świadomości. Świadomość z kolei skierowała nas ku problemowi tego, jak materia potrafi zbudować układ zdolny pytać o samą materię.

To prawdopodobnie najbardziej niezwykły rezultat całej historii. Po miliardach lat ewolucji fragment materii zaczął konstruować modele Wszechświata, z którego sam powstał. Atomy w ludzkim mózgu rozważają pochodzenie atomów; związki węgla analizują chemię węgla. Materia

produkuje teorię materii. Nie trzeba nadawać temu sensu mistycznego, aby odczuć wagę tego zjawiska.

Jest to fakt należący jednocześnie do biologii, epistemologii i historii cywilizacji. Człowiek jest częścią natury, która w pewnym punkcie osiągnęła zdolność prowadzenia metodycznego badania samej siebie. Z tej perspektywy całą drogę – od starożytnego paleniska, przez alembik, dworskie laboratorium, wagę Lavoisiera, stos Volty i tablicę Mendelejewa, aż po komorę chmurową, reaktor jądrowy, spektrometr i autonomiczne laboratorium – można odczytać jako jedną historię stopniowego powstawania samowiedzy materii poprzez człowieka, jeśli sformułowanie to potraktujemy filozoficznie, a nie jako twierdzenie fizyczne.

Nie zakończyliśmy historii alchemii dlatego, że odkryliśmy wszystko, czego ona poszukiwała. Zakończyliśmy ją w bardziej interesującym miejscu. Wiemy dziś, że ołów można przekształcić w inne pierwiastki, lecz nie potrzebujemy tej drogi do bogactwa. Potrafimy projektować leki, lecz nie posiadamy eliksiru nieśmiertelności. Syntetyzujemy materiały, których natura nie udostępnia w gotowej postaci, ale nie kontrolujemy wszystkich konsekwencji ich użycia. Modelujemy cząsteczki w komputerze, jednak eksperyment nadal może odmówić naszym przewidywaniom.

Ta możliwość odmowy jest najcenniejszym skarbem, jaki ludzkość wyniosła z całej tej historii. Kamień filozoficzny miał sprawić, że materia podporządkuje się człowiekowi. Nauka odkryła coś trudniejszego: aby skutecznie zmieniać materię, człowiek musi najpierw nauczyć się podporządkowywać własne przekonania odpowiedziom materii.

Nauka jako proces uczciwego korygowania własnych błędów

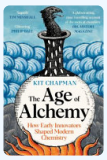
Złoto nie stało się więc końcem alchemii, lecz początkiem lekcji o granicach ludzkiego rozumu. Ogień nauczył człowieka przemiany, tygiel – cierpliwości, trucizna – dawki, a waga – rozliczenia. Atom ukazał niewidzialną strukturę, tablica okresowa porządek ukryty pod różnorodnością, radioaktywność zaś zmienność tego, co wydawało się niezmienne. Biochemia przyniosła zrozumienie organizacji, ewolucja wartość błędu i selekcji, informatyka potęgę pamięci, a sztuczna inteligencja znaczenie wyboru pytania. Każda z tych lekcji odebrała człowiekowi część dawnej pewności, oferując w zamian coś znacznie cenniejszego: metodę pozwalającą korygować pewność. Historia alchemii kończy się zatem jedynie w sferze nazewnictwa.

Jej najgłębsze pytanie pozostaje żywe. Człowiek nadal pragnie wiedzieć, czym jest świat, jak można go zmieniać i gdzie leżą granice tej zmiany. Wciąż potrzebuje bogactwa, zdrowia, bezpieczeństwa,

prestiżu i władzy; wciąż potrafi pomylić pragnienie z faktem, ulega pięknym teoriom i czasem dostrzega w nieudanym eksperymencie coś, czego pierwotnie wcale nie szukał. Zmieniła się jednak kwestia kluczowa: przez tysiąclecia zbudowaliśmy kulturę, w której z takiego błądzenia może pozostać coś więcej niż legenda. Może pozostać wiedza. A wiedza, jeśli ma zachować własną godność, nie może być pomnikiem naszej nieomylności. Powinna pozostać zapisem kolejnych przybliżeń umysłu, który badając otoczenie, nieustannie odkrywa również własne ograniczenia. Człowiek błądzi, koryguje, odrzuca, powraca, mierzy, porównuje i rozpoczyna od nowa. Dzieje nauki są zatem mniej historią triumfalnego marszu ku prawdzie, a bardziej kroniką uczenia się, jak uczciwie ku niej iść. Opowieść tę warto zakończyć nie triumfem, lecz czymś dojrzalszym: przekonaniem, że ludzkość, błądząc przez materię i własne idee, wciąż szuka światła prawdy – świadoma już, że prawda nie jest nagrodą za pewność, lecz horyzontem wymagającym nieustannej gotowości do poprawienia własnej mapy.

> Czy dzisiejsze oczywistości nie są jedynie kolejnym stadium 'flogistonu', który przyszłe pokolenia uznają za naiwny błąd? Być może największą wartością nauki nie jest bowiem pewność co do odpowiedzi, lecz odwaga w przyznaniu, że nasza mapa świata zawsze wymaga poprawy. Prawdziwy triumf rozumu zaczyna się tam, gdzie kończy się pycha nieomylności, a zaczyna pokora wobec materii, która jako jedyny sędzia nigdy nie kłamie.

Inspiracje

[1]

"The Age of Alchemy" Kit Chapman

Profile Books(GB) | ISBN: 9781805221166

Kit Chapman jest brytyjskim pisarzem naukowym, dziennikarzem i historykiem nauki. Uzyskał tytuł magistra farmacji na Uniwersytecie w Bradford oraz doktorat z historii i filozofii nauki na Uniwersytecie w Sunderland. Obecnie wykłada na Uniwersytecie Falmouth, wcześniej był redaktorem czasopisma „Chemistry World" Królewskiego Towarzystwa Chemicznego i publikował liczne artykuły w najważniejszych publikacjach, takich jak „Nature", „New Scientist", „BBC Science Focus" i „The Daily Telegraph". Jego prace naukowe i popularnonaukowe koncentrują się na historii chemii, fizyce jądrowej i rozwoju metody naukowej. Jest najbardziej znany ze swoich przystępnych historii syntezy pierwiastków i innowacji chemicznych, w szczególności z uznanego przez krytyków studium na temat tworzenia pierwiastków transuranowych zatytułowanego „Superheavy", a także z badań nad zrównoważonymi technologiami w sportach motorowych.

Kit Chapman *is a British science writer, journalist, and historian of science. He holds a master's degree in pharmacy from the University of Bradford and earned his PhD in the history and philosophy of science from the University of Sunderland. Currently a lecturer at Falmouth University, Chapman formerly served as an editor for the Royal Society of Chemistry's Chemistry World and has contributed extensively to major publications including Nature, New Scientist, BBC Science Focus, and The Daily Telegraph. His academic and popular work focuses on the history of chemistry, nuclear science, and the development of the scientific method. He is best known for his accessible histories of element synthesis and chemical innovation, notably his critically acclaimed study of transuranic element creation, Superheavy, as well as his investigative work on sustainable motorsport technologies.*

Falmouth University

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] "Superheavy"

Kit Chapman

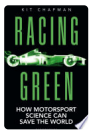
2019 | Bloomsbury Publishing | ISBN: 9781472953919

[2] "Die Zeit der Alchemisten"

Kit Chapman

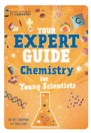
2026 | Aufbau Digital | ISBN: 9783841241504

[3] "Racing Green"

Kit Chapman

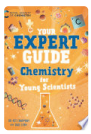
2022 | Bloomsbury Publishing | ISBN: 9781472982186

[4] "Your Expert Guide: Chemistry for Young Scientists"

Dr Chapman, Kit Chapman

2026 | Wayland | ISBN: 9781526327383

[5] "Chemistry for Young Scientists"

Dr Kit Chapman

2025 | Hachette UK | ISBN: 9781526327376

[6] "The Periodic Table for Kids"

Dr Kit Chapman

2025 | Hachette UK | ISBN: 9781526327345

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "The Poetics of Space"

Gaston Bachelard

Penguin | ISBN: 9780698170438

[8] "The Psychoanalysis of Fire"

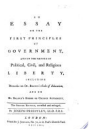
Gaston Bachelard

[9] "The discovery of oxygen, part 1. : experiments"

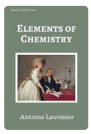
Joseph Priestley

Sagwan Press | ISBN: 9781340537364

[10] "Essay on the First Principles of Government"

Joseph Priestley

[11] "Elements of Chemistry"

Antoine Lavoisier

Createspace Independent Publishing Platform | ISBN: 9781982050955

[12] "Traité Élémentaire de Chimie"

Antoine Lavoisier

[13] "Méthode de nomenclature chimique"

Antoine Lavoisier

[14] "A Estrutura das Revoluções Científicas"

Thomas Kuhn

Editora Perspectiva S.A. | ISBN: 9786555050257

[15] "La struttura delle rivoluzioni scientifiche"

Thomas Kuhn

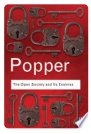
ISBN: 9788806152055

[16] "The Copernican Revolution"

Thomas Kuhn

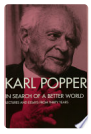
Harvard University Press | ISBN: 9780674417472

[17] "The Open Society and Its Enemies"

Karl Popper

Routledge | ISBN: 9781136700255

[18] "In Search of a Better World"

Karl Popper

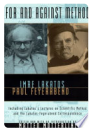
Psychology Press | ISBN: 9780415135481

[19] "Objective Knowledge"

Karl Popper

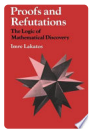
Routledge | ISBN: 9781041139225

[20] "For and Against Method"

Imre Lakatos

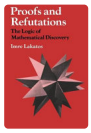
University of Chicago Press | ISBN: 9780226467740

[21] "Proofs and refutations: the logic of mathematical discovery"

Imre Lakatos

Cambridge University Press | ISBN: 9780521290388

[22] "Proofs and Refutations"

Imre Lakatos

1976 | Cambridge University Press | ISBN: 9780521290388

[23] "L'expérience de l'espace dans la physique contemporaine"

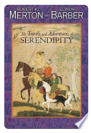
Gaston Bachelard

[24] "The sociology of science"

Robert K. Merton

1973 | University of Chicago Press | ISBN: 9780226520926

[25] "The Travels and Adventures of Serendipity"

Robert K. Merton

Princeton University Press | ISBN: 9780691117546

[26] "Social Theory and Social Structure"

Robert K. Merton

[27] "The Social Construction of What?"

Ian Hacking

1999 | Harvard University Press | ISBN: 9780674812000

[28] "Representing and Intervening: Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science"

Ian Hacking

[29] "The Origin of continents and oceans"

Alfred Wegener

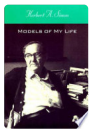
Courier Corporation | ISBN: 9780486617084

[30] "Organizations"

Herbert Simon

John Wiley & Sons | ISBN: 9780631186311

[31] "Models of my life"

Herbert Simon

MIT Press | ISBN: 9780262326582

[32] "Human Problem Solving"

Herbert Simon

Prentice Hall

[33] "Osudná domýšlivost: omyly socialismu"

Friedrich Hayek

Institut liberálních studií | ISBN: 9788086389714

[34] "A free-market monetary system"

Friedrich Hayek

Ludwig von Mises Institute | ISBN: 9781610164450

[35] "A free-market monetary system (2008)"

Friedrich Hayek

Ludwig von Mises Institute | ISBN: 9781610164450

[36] "Sylva sylvarum; or, A natural history, in ten centuries"

Francis Bacon

[37] "The New Atlantis"

Francis Bacon

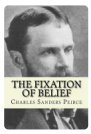
ISBN: 9798754700376

[38] "A Neglected Argument for the Reality of God"

Charles Sanders Peirce

2020 | Good Press

[39] "The Fixation of Belief"

Charles Sanders Peirce

Createspace Independent Publishing Platform | ISBN: 9781973922995

[40] "Photometric Researches"

Charles Sanders Peirce

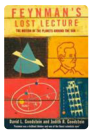
[41] "Física Em 12 Lições (Em Portugues do Brasil)"

Richard Feynman

Nova Fronteira | ISBN: 9786556409351

[42] "Los Alamos From Below"

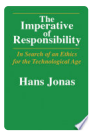
Richard Feynman

[43] "Feynman's Lost Lecture"

Richard Feynman

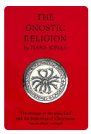
1997 | Random House | ISBN: 9780099736219

[44] "The Imperative of Responsibility"

Hans Jonas

2025 | University of Chicago Press | ISBN: 9780226850337

[45] "The Gnostic Religion"

Hans Jonas

1963 | Boston, Beacon P

[46] "Photography"

Pierre Bourdieu

[47] "Distinction"

Pierre Bourdieu

[48] "The Logic of Practice"

Pierre Bourdieu

[49] "Institutions, Institutional Change and Economic Performance"

Douglass North

[50] "Fī ẓill al-ʻunf : al-siyāsah wa-al-iqtiṣād wa-mushkilāt al-tanmiyah"

Douglass North

[51] **"The Papers of Thomas A. Edison: From workshop to laboratory, June 1873-March 1876"**

Thomas Alva Edison, Reese Jenkins

1991 | ISBN: 9780801831010

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] **"A Course of Lectures on the Theory of Language, and Universal Grammar"**

Joseph Priestley

2013 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9781139884969

Źródło

[2] **"Disquisitions relating to matter and spirit"**

Joseph Priestley

1975 | Arno Press eBooks

Źródło

[3] **"A philosophical inquiry concerning human liberty"**

Anthony Collins, Joseph Priestley, John D. Stephens

1990

Źródło

[4] **"An examination of Dr. Reid's Inquiry into the human mind on the principles of common sense, Dr. Beattie's Essay on the nature and immutability of truth, and Dr. Oswald's Appeal to common sense in behalf of religion."**

Joseph Priestley

1774 | DOI: 10.1037/14211-000

Źródło

[5] **"Combustion System Optimization of a New 2 Liter Diesel Engine For EURO IV"**

Bertrand Fasolo, Anne-Marie Doisy, Alain Dupont, Frédéric Lavoisier

2005 | SAE Technical Paper Series | DOI: 10.4271/2005-01-0652

Źródło

[6] "Making Sense of One Another while Crossing Borders: Social Cognition and Migration Politics"

Ilka Vari-Lavoisier, Susan T. Fiske

2021 | The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science | DOI: 10.1177/00027162211061265

Źródło

[7] "Implementing the Chronic Disease Self Management Model in Vulnerable Patient Populations: Bridging the Chasm through Telemedicine"

Cardozo Lavoisier, Steinberg Joel, Cardozo Shaun, Vikas Veeranna, Deol Bibban

2011 | Advances in Telemedicine: Technologies, Enabling Factors and Scenarios | DOI: 10.5772/13632

Źródło

[8] "Origin of negative Ce anomalies in mixed hydrothermal–hydrogenetic Fe–Mn crusts from the Central Indian Ridge"

Thomas Kühn, Michael Bau, Norbert Blum, Peter E. Halbach

1998 | Earth and Planetary Science Letters | DOI: 10.1016/s0012-821x(98)00188-5

Źródło

[9] "Impact of depositional and biogeochemical processes on small scale variations in nodule abundance in the Clarion-Clipperton Fracture Zone"

Konstantin Mewes, José Manuel Mogollón, Aude Picard, Carsten Rühlemann, Thomas Kühn

2014 | Deep Sea Research Part I Oceanographic Research Papers | DOI: 10.1016/j.dsr.2014.06.001

Źródło

[10] "Life Cycle Impacts on Climate Change Caused by Metal Production from Deep Sea Manganese Nodules Versus Land-Based Deposits"

Benjamin Fritz, Pia Heidak, J. Vasters, T. Kuhn, G. Franken

2023 | Social Science Research Network | DOI: 10.2139/ssrn.4299978

Źródło

[11] "Impact of Upward Oxygen Diffusion From the Oceanic Crust on the Magnetostratigraphy and Iron Biomineralization of East Pacific Ridge-Flank Sediments"

Adrian Felix Höfken, T. von Dobeneck, T. Kuhn, S. Kasten

2021 | Frontiers in Earth Science | DOI: 10.3389/feart.2021.689931

Źródło

[12] "The Self and its Brain. An Argument for Interactionism"

John Carew Eccles, Karl Popper

1979 | Journal of Neuropathology & Experimental Neurology | DOI: 10.1097/00005072-197903000-00012

Źródło

[13] "The Origins of Modern Logic"

Karl R. Popper

2022 | Trends in Logic | DOI: 10.1007/978-3-030-94926-6_20

Źródło

[14] "Nécessite d'une nouvelle éthique professionnelle en science et en médecine"

K. Popper

1992 | Éducation et Socialisation | DOI: 10.4000/15qy8

Źródło

[15] "History of Science and Its Rational Reconstructions"

Imre Lakatos

1970 | PSA Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association | DOI: 10.1086/psaprocbienmeetp.1970.495757

Źródło

[16] "Mathematics, Science and Epistemology"

Imre Lakatos

1978 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511624926

Źródło

[17] "Criticism and the Growth of Knowledge."

Imre Lakatos, Alan E. Musgrave

1978 | Systematic Zoology | DOI: 10.2307/2412896

Źródło

[18] "Water and dreams: An essay on the imagination of matter"

Gastón Bachelard, Edith R. Farrell

1983

Źródło

[19] **"The Poetics of Reverie: Childhood, Language, and the Cosmos"**

Gastón Bachelard, Daniel S. Russell

1964

Źródło

[20] **"Air and Dreams: An Essay on the Imagination of Movement"**

Gastón Bachelard

1988

Źródło

[21] **"The Formation of the Scientific Mind: A Contribution to a Psychoanalysis of Objective Knowledge"**

Gastón Bachelard

2002 | PhilPapers (PhilPapers Foundation)

Źródło

[22] **"The Matthew Effect in Science"**

Robert K. Merton

1968 | Science | DOI: 10.1126/science.159.3810.56

Źródło

[23] **"The Matthew effect in science. The reward and communication systems of science are considered."**

Robert K. Merton

1968 | PubMed

Źródło

[24] **"The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations"**

Norman M. Kaplan, Robert K. Merton, Norman Wyman Storer

1974 | Technology and Culture | DOI: 10.2307/3102264

Źródło

[25] **"The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action"**

Robert K. Merton

1936 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2084615

Źródło

[26] "Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy"

Louis Arnaud Reid, Michael Polanyi

1959 | British Journal of Educational Studies | DOI: 10.2307/3119338

Źródło

[27] "The Republic of science"

Michael Polanyi

1962 | Minerva | DOI: 10.1007/bf01101453

Źródło

[28] "The Republic of Science: Its Political and Economic Theory"

Michael Polanyi

2000 | Minerva | DOI: 10.1023/a:1026591624255

Źródło

[29] "Representing and Intervening: Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science."

Davis Baird, Ian Hacking

1988 | Noûs | DOI: 10.2307/2215864

Źródło

[30] "The looping effects of human kinds"

Ian Hacking

1996 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198524021.003.0012

Źródło

[31] "Between Michel Foucault and Erving Goffman: between discourse in the abstract and face-to-face interaction"

Ian Hacking

2004 | Economy and Society | DOI: 10.1080/0308514042000225671

Źródło

[32] "Kinetic analysis of uranium accumulation in the bivalve Corbicula fluminea: effect of pH and direct exposure levels"

Olivier Simon, Jacqueline Garnier-Laplace

2004 | Aquatic Toxicology | DOI: 10.1016/j.aquatox.2004.03.002

Źródło

[33] "Laboratory and field assessment of uranium trophic transfer efficiency in the crayfish Orconectes limosus fed the bivalve C. fluminea"

Olivier Simon, Jacqueline Garnier-Laplace

2005 | Aquatic Toxicology | DOI: 10.1016/j.aquatox.2005.06.010

Źródło

[34] "Human Problem Solving."

Nick Axten, Allen Newell, Herbert A. Simon

1973 | Contemporary Sociology A Journal of Reviews | DOI: 10.2307/2063712

Źródło

[35] "Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization."

Michael Brown, Herbert A. Simon

1978 | Contemporary Sociology A Journal of Reviews | DOI: 10.2307/2065048

Źródło

[36] "Models of Bounded Rationality"

Herbert A. Simon

1997 | The MIT Press eBooks | DOI: 10.7551/mitpress/4711.001.0001

Źródło

[37] "Rationality, Bounded"

Herbert A. Simon

The New Palgrave Dictionary of Economics, 2012 Version | DOI: 10.1057/9781137336583.1498

Źródło

[38] "City Matters: Friedrich Hayek, “Housing and Town Planning”"

Friedrich Hayek

2008 | Philosophy and the City | DOI: 10.2307/jj.18253219.50

Źródło

[39] "The use of knowledge in society"

Friedrich Hayek

2009 | The Economic Nature of the Firm | DOI: 10.1017/cbo9780511817410.007

Źródło

[40] "The Pretence of Knowledge"

Friedrich August von Hayek

1975 | The Swedish Journal of Economics | DOI: 10.2307/3439337

Źródło

[41] "Of the Advancement and Proficience of Learning: Or, the Partitions of Sciences, Nine Books"

F. Bacon, G. Watts

2015 | DOI: 10.5962/bhl.title.39027

Źródło

[42] "Knowledge is power"

F. Bacon

2022 | Strategic Direction | DOI: 10.1108/sd-08-2022-0081

Źródło

[43] "Pragmatisme et sciences normatives"

C. Peirce, Claudine Tiercelin, P. Thibaud, Jean-Pierre Cometti

2003

Źródło

[44] "Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?"

Albert Einstein, Boris Podolsky, N. Rosen

1935 | Physical Review | DOI: 10.1103/physrev.47.777

Źródło

[45] "The Meaning of Relativity"

Albert Einstein, A. H. Taub

1922 | Springer eBooks | DOI: 10.1007/978-94-011-6022-3

Źródło

[46] "Préface des traducteurs"

Richard Feynman

2026 | Cairn.info

Źródło

[47] "Electromagnetic Self Energy"

Richard P. Feynman

2018 | Photon-Hadron Interactions | DOI: 10.1201/9780429493331-14

Źródło

[48] "Self-Energy of the Electron"

Richard P. Feynman

2018 | The Theory of Fundamental Processes | DOI: 10.1201/9780429492501-28

Źródło

[49] "Responsibility Today: The Ethics of an Endangered Future 1"

Hans Jonas

2017 | Global Ethics and Moral Responsibility | DOI: 10.4324/9781315584829-2

Źródło

[50] "Technology and Responsibility: Reflections on the New Tasks of Ethics"

Hans Jonas

2014 | Ethics and Emerging Technologies | DOI: 10.1057/9781137349088_3

Źródło

[51] "The Concept of Responsibility: An Inquiry into the Foundations of an Ethics for Our Age"

Hans Jonas

1981 | The Roots of Ethics | DOI: 10.1007/978-1-4613-3303-6_4

Źródło

[52] "Toward a Philosophy of Technology"

Hans Jonas

2021 | The Ethics of Biotechnology | DOI: 10.4324/9781003075035-17

Źródło

[53] "Bourdieu et les sciences sociales : réception et usages"

B. Ambroise, C. Leclercq, Wenceslas Lizé, H. Stevens, P. Bourdieu

2015

Źródło

[54] "Y a-t-il un besoin des sciences sociales ?"

P. Bourdieu

2022 | Actes de la Recherche en Sciences Sociales | DOI: 10.3917/arss.243.0062

Źródło

[55] "Economic Performance Through Time"

Douglass C. North

1993 | Revista Universidad EAFIT

Źródło

[56] "Understanding the process of economic change"

Douglass C. North, London (United Kingdom) Institute of Economic Affairs

2005 | Choice Reviews Online | DOI: 10.5860/choice.42-5988

Źródło

[57] "On the Pyromagnetic Dynamo—A Machine for Producing Electricity Directly from Fuel"

Thomas Alva Edison

1887 | Scientific American | DOI: 10.1038/scientificamerican08271887-133

Źródło

[58] "U.S. patents issued to Thomas A. Edison from 1883-88"

Thomas Alva Edison, United States. Patent Office

1900 | The Office eBooks | DOI: 10.5479/sil.472335.39088007608003

Źródło

[59] "From the laboratory of Thomas A. Edison"

Thomas A. Edison

1915 | Journal of the Franklin Institute | DOI: 10.1016/s0016-0032(15)91149-3

Źródło

[60] "A Brief History of Systems Biology ‘ ‘ Every object that biology studies is a system of systems"

F. Jacob

2006

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[61] "SUPERHEAVY"

Kit Chapman

2019 | Bloomsbury Sigma eBooks | DOI: 10.5040/9781472974754

Źródło

[62] "The transuranic elements and the island of stability"

Kit Chapman

2020 | Philosophical Transactions of the Royal Society A Mathematical Physical and Engineering Sciences | DOI: 10.1098/rsta.2019.0535

Źródło

[63] "The oganesson odyssey"

Kit Chapman

2018 | Nature Chemistry | DOI: 10.1038/s41557-018-0098-4

Źródło

[64] "The first synthetic element"

Kit Chapman

2019 | Nature | DOI: 10.1038/d41586-019-00236-4

Źródło

[65] "Ei-ichi Negishi (1935–2021)"

Kit Chapman

2021 | Nature | DOI: 10.1038/d41586-021-01828-9

Źródło

[66] "Die Zeit der Alchemisten wie die moderne Chemie erfunden wurde"

Kit Chapman, Hans-Peter Remmler, Aufbau-Verlag

2026

Źródło

[67] "Alchemy: discredited pseudoscience or chemistry's worthy ancestor?"

Kit Chapman

2025 | Nature | DOI: 10.1038/d41586-025-03309-9

Źródło

[68] "The beams at the edge of physics"

Kit Chapman

2021 | Physics World | DOI: 10.1088/2058-7058/34/02/28

Źródło

[69] "Element Discovery and the Birth of the Atomic Age"

Kit Chapman

2021 | Perspectives on the history of chemistry | DOI: 10.1007/978-3-030-67910-1_13

Źródło

[70] "Elements of the Future"

Kit Chapman

2019 | Chemistry International | DOI: 10.1515/ci-2019-0406

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 6a0f35a6-4590-4147-baa3-05d7949a31da